

## hlava třetí

## ČESKÉ KRÁLOVSTVÍ VE 13. STOLETÍ

I. TŘINÁCTÉ STOLETÍ V EVROPĚ A V ČECHÁCH  
(VĚK ŘÁDU A SYNTÉZY, PROMĚN A KONTINUITY)

Pro Evropu je 13. století především dobou, kdy se mění předchozí středověké formy „románské civilizace“ do sociálně členitějších, ale stabilnějších a účinnějších systémů, které byly spolehlivým podložím celého pozdního středověku. Rozvojem prochází moc církevní, upevněná na IV. lateránském koncilu (1215), stejně jako světská, disponující nyní již značnými prostředky finančními, umožňujícími přechod k žoldnéřskému vojenství a k zárodkům byrokratické správy. Do okrajovějších oblastí Evropy se šíří nejen gramotnost a filozoficky prohloubené pojetí křesťanství, ale proniká sem též chápání města jako právní instituce. Přesto si západní a jižní Evropa stále udržuje náskok ve vzdělanosti, výrobě a finančnictví.

Dynastická království se přetvářejí ve stavovské a národní monarchie (Anglie, Francie, státy na Pyrenejském poloostrově), které zastřešují do velkých hospodářských a právních systémů vzájemně rivalizující feudální regiony i městské obce. Královská moc se stává objektivně nutnou silou, státním centrem dbajícím o právní řád a fiskální (tj. daňovou) politiku, a z těchto potřeb se rodí zárodky nové správy.

Ve 13. století dosahuje největšího politického vlivu papežství, které získává pod svou kontrolu nejen chod církve ve větší části Evropy, ale zasahuje do každodenních politických sporů. Křesťanství se teprve nyní hlouběji otevírá středověkému člověku, který samostatně podle své mentality rozvíjí jeho náplň. Prosazuje se vzdělanost a systémovost. Díky nim také odrazila křesťanská církev nápor herezí (kacířství) např. v oblastech hnutí albigenských v jižní Francii. Úspěšnějším nástrojem než upalování a inkvizice se ukázalo být aktivní a profesionální působení na věřící. Na venkově to byla farní organizace, ve městech vzdělaný řád dominikánů, pověřený inkvizicí; na lidové vrstvy působil svou emotivní a prostou zbožností řád františkánů, který sám kolísal na hranicích hereze. Vzdělanost přestává být výsadou kněží, stává se prostředkem státní a městské správy, soudnictví a obchodu. Ve 12. a 13. století vznikla v jihozápadní Evropě celá síť univerzit. Symbolem nové kultury, řádu a zbožnosti je gotický styl, jenž se

pozvolna šířil z kapetovské severní Francie. Sto let trvalo, než se z kláštera Saint-Denis u Paříže (ve 20. letech 12. století) dostal do německého Magdeburku, aby později prošel právě ve střední Evropě svým novým rozkvětem.

Hospodářská síla Západu se v mnoha ohledech začala vyrovnávat starším civilizacím, byzantské a orientální. Byzanc se dokonce stala lehkou obětí spiknutí vůdců 4. křížové výpravy do Palestiny a Benátek. Jihoevropští kupci pronikají do Levanty (východní Středomoří) a Černomoří, bratři Polové na své cestě až na čínský císařský dvůr. Zároveň se však rozvíjí navenek méně atraktivní, ale ekonomicky již důležitější obchod a výroba v zaalpské Evropě, zejména mezi Flandrami (součást nynější Belgie), Anglií, částmi Francie a Porýním. Kupecké sdružení Hanza zahrnuje do evropského obchodu celé Pobaltí. V době těchto tvořivých aktivit, k nimž patřila také městská kolonizace ve středovýchodní Evropě (Polsko, Čechy, Uhry), stojí baltské národy teprve na počátku své christianizace.

V německých oblastech Svaté říše římské ztrácí instituce císařství svou mocenskou podstatu a je vytlačena – s rozvojem knížecích regionů a svobodných říšských měst – spíše do všeobecné mírotvorné úlohy. Do Itálie po pádu Štaufů (v polovině 13. století) již císařové fakticky vůbec nezasahují, ale ani papežství se nestává jejím pánem. Bohatá rozdrobená země se člení na ghibelliny či guelfy (stoupenci císařství nebo papežství), kteří mezi sebou vedou boje o převahu v jednotlivých městech. Politická moc ve střední Evropě se koncentruje v rukou světských a duchovních knížat a několika mocných dynastických rodů (Arpádovci v Uhrách, Přemyslovci v Čechách, Babenberkové v Rakousku, Wittelsbachové v Bavorsku a v Rýnské Falci, Askánci v Braniborsku, Wettinové v Míšni, Welfové v Brunšvicku). Mimořádná úloha se tím otevírala pro český stát, s jehož panovníky jsou spojeny první integrační akce ve střední Evropě, které nebyly vedeny Římskou říší.

Pro české země je 13. století dobou úzkého zapojení do evropského kulturního a politického života, především ovšem ve stredo-evropském rámci. Objevuje se řada nových jevů – stabilizuje se královská moc, vznikají města, rostou šlechtické hrady, přichází německé obyvatelstvo jako jeden z hlavních nositelů nových trendů. České země se rázem mění v země dvou národů. Převratnost těchto změn se právem srovnává s industrializací 19. století.

V celkovém kontextu vývoje však nešlo o ojedinělý zvrát, o konec starých „slovanských“ řádů a jejich nahrazení feudálně germánskými, jak uvažoval např. František Palacký. Hospodářské novinky měly sice mnohdy podobu „vpádu“, byly neocenitelným civilizačním přínosem, ale nezasáhly a nezvrátily domácí vývoj. Proměny začaly na jiné právní úrovni již

dříve (teritorializace šlechty ve 12. století) a byly také dovršeny — často již původním českým obyvatelstvem — později (14. století). 13. století zde bylo jak věkem kontinuity (návaznosti), především při dovršování vnitřní výstavby země v jeho první polovině, tak i proměn, přijímání městských komunit zejména při rozvoji královské moci v 2. polovině století.

Pro domácí prostředí nebylo snadné vyrovnat se ihned s institucí města, jehož obyvatelé měli nejen jinou řeč a právní řád, ale i odlišnou mentalitu, rozhled, věcnější pojmání času, racionálnější (rozumovější) postoj k náboženství a ekonomickou zdatnost. Tím vším však byla ovlivňována celá společnost v českých zemích. **Šlechtici** se museli obeznámit se zásadami trhu a úvěru, s přesnějšími pojmy v oblasti vlastnictví. **Vesničané** byli nyní stále více odkázáni na město, ale smluvní charakter poddanských vztahů, pevné určení odváděných dávek či povinností vůči vrchnosti jim zase dávaly možnost samostatnějšího hospodaření.

Prosazení ideálů a svobod jednotlivých mocenských sil — **církve, královské moci, šlechty** či **měst** — bylo nutně spojeno se vzájemnou konfrontací, **vymezením sfér vlivu**, hranic únosnosti svobod jedněch ve vztahu k jejich respektování ze strany druhých. Tím se formovala — za dlíčích středů — osobitá tvář českého vrcholného středověku. Byla vytvořena základní podoba vrcholně středověké monarchie, dotvořila se struktura osídlení na další staletí, převládly peněžně tržní vztahy. Začala éra vzdělanosti a kultury, spjatá s gotikou. Svobody šlechtice, města nebo kláštera byly u nás omezenější ve srovnání s německými zeměmi, avšak zároveň se upevnila soudržnost všech těchto činitelů v jednom státním celku, spojeném zemským soudem, královským dvorem a šlechtickou obcí. Český stát byl reprezentován autoritou starobylé dynastie a hodností krále, podržel si svou identitu, ale zároveň se jeho postavení pozměnilo. Rozšířil svou národní i sociální základnu, přesahoval — spolu s hodnostmi a zájmy panovníků v Říši — své původní geografické vymezení a stal se trvalým spojujícím článkem ve středoevropských poměrech.

## II. KRÁLOVSTVÍ PŘEMYSLA I. OTAKARA A VÁCLAVA I.

### II/1 *Politika krále Přemysla I. Otakara (1197–1230)*

Do nejvyšší hierarchie evropských politických celků, mezi království, se Čechy zařadily definitivně na přelomu 12. a 13. století. Byl to především výsledek vnitřního vývoje — dotvoření pokročilejší feudální společenské struktury, která posilovala stabilní vrchní moc panovníků (včetně nástupnictví prvorozených synů — zásada primogenitury) a nedávala již mnoho prostoru pro uplatnění bojovnických družin. Nezávislý a jednotný český stát, poučený zároveň z období rozbrojů, se navíc dostával do příznivé

mezinárodní konstelace, dané bojem mezi Štaufy a Welfy o římský trůn po smrti císaře Jindřicha VI. Pro Přemysla I. nebylo nakonec příliš obtížné zajistit si obratnou politikou vůči Štaufům (Filip Švábský) a Welfům (Ota IV.) obnovení královské hodnosti pro Čechy (roku 1198).

Důležité však bylo, že českou královskou hodnost uznalo roku 1204 také papežství. To lze vysvětlit zejména faktem, že český stát se vyčleňoval z tradiční spojenecké vazby na císaře a stal se na ni politicky nezávislým. Vývoj byl přitom zdánlivě paradoxní. V situaci, kdy císař musel respektovat vůli knížat, se nyní mohly Čechy oddělit od říše, podobně jako dříve Uhry nebo Polsko. K tomu však nedošlo. Geopolitické zájmy Přemyslovců byly odlišné — české země byly stále intenzivněji propojovány s okolními německými zeměmi pohybem lidí, zboží, ideovými a právními vazbami (kláštery, města) a čeští panovníci si posílili vysokou prestiž právě jako knížata Svaté říše římské. Přenesení všech „regálií“ (královských práv) na české vládce dokládá i převzetí práva investitury domácích biskupů.

Poměr mezi říší a Čechami řešila v Basileji vydaná *Zlatá bula sicilská* z roku 1212. Nový římský panovník a král sicilský Friedrich II. z rodu Štaufů v ní potvrzoval výsady českých králů, zdůrazňoval čestný, nikoli poddanský poměr Čech k Říši, a lenní vztah českého vládce k císaři byl interpretován přesně v duchu „božího soudu“ z roku 1126 (císař pouze formálně potvrzuje v Čechách přijatého krále).

Přemyslovy mezinárodní úspěchy byly komplikovány jeho rozvedem s Adléťou Míšeňskou a novým sňatkem s uherskou princeznou Konstancí (1198). Adléta se totiž obrátila o pomoc k papeži a usilovala o udržení práv svých dětí. Jedním z nich byla budoucí dánská královna Markéta — Dagmar. Papež Inocenc III. konečné rozhodnutí v této při odkládal a teprve po Adlétině smrti bylo její manželství s Přemyslem zrušeno.

### II/2 *Emancipace církve za biskupa Ondřeje*

Náboženství spojovalo ve středověku společnost do jednoho celku a do jisté míry „legalizovalo“ funkci státních institucí. Církev nadto svým ohromným potenciálem vzdělanosti a nejširší informovaností o evropském dění byla nezbytnou oporou panovnické moci. Potřebám vládců sloužila jejich kaple a rovněž klerikové v panovnické kanceláři, která chránila zájmy krále a vydávala listiny obecné platnosti. **Kancléřem** českého krále byl tradičně probošt vyšehradský.

Život společnosti si postupně vynucoval nezávislé působení církve na světské moci. To se přirozeně nutně neobešlo bez různých střetů; v Anglii se stal symbolem obrany církevních svobod sv. Tomáš Becket, v Polsku sv. Stanislav; pozornost jejich kultu byla věnována i v Čechách. Zde, pod vlivem IV. lateránského koncilu, zahájil boj za emancipaci a reformu české

církeve biskup Ondřej. Doma získal malou podporu a působil proto od roku 1216 převážně v Římě. Lze si to vysvětlit konzervativismem prostředí českého kléru, držícího se ještě raně středověkých tradic, a právními zvyklostmi země, které nepřiznávaly plné vlastnictví církevním držitelům půdy. Podle **zakladatelských práv** rod donátora (tj. dárce) nebo panovník i nadále spolurozhodovali o půdě věnované „bohu a světcům“ a ponechávali si desátky. Světské vrchnosti nejen dosazovaly kněze, ale odvolávaly i donace, vyháněly konventy a nahrazovaly je i jinými řeholníky (u nás např. Hradiště, Želiv, Strahov případly premonstrátům). Ondřej s podporou papeže nakonec docílil vydání **privilegia pro pražské biskupství** roku 1221 a **konkordátem** z roku 1222 dosáhl uznání základních požadavků pro samostatné postavení české církve (netýkalo se Moravy) – právo kanonické volby a respektování právních a hospodářských imunit.

### II/3 Král Václav I. (1230–1253)

Za Václavovy vlády se autorita Čech dále upevnila. Jeho manželkou byla **Kunhuta**, dcera římského krále Filipa Švábského z rodu Štaufů. Do okruhu vlivu českých králů se dostávají např. vévodové korutanští a slezská knížata. V roce 1241 vpadli do střední Evropy Mongolové, proti nimž byla organizována společná ochrana. Václav I. se blížil s velkým vojskem k Lehnic, kde však mezitím mongolští nájezdníci zničili jiné vojsko pod vedením slezského knížete Jindřicha II. Pobožného. Před novým nepřítelem se rychle stáhli, prošli Moravou a vpadli do Uher.

Klíčovou mocenskou otázkou pro budoucnost střední Evropy bylo nástupnictví po rodu Babenberků, kteří vládli v Rakousku a Štýrsku; jejich panství bylo nejbohatším z tehdejších říšských knížectví na sever od Alp. Snahy Štaufů o ovládnutí tohoto pro ně mimořádně strategicky důležitého území mařila papežská kurie. V roce 1246 získal Rakousko Václavův nejstarší syn, jenž se oženil s Gertrudou Babenberskou. Již v lednu 1247 však Vladislav umírá.

Patnáctiletý dědic českého trůnu **Přemysl** se dal hned po nástupu do funkce moravského markraběte zatáhnout v letech 1247–49 do odboje proti otci. Domácí válka byla ukončena kompromisním způsobem za převahy Václava. V roce 1250 se opět otevřela otázka nástupnictví v Rakousku a Přemysl byl s podporou rodu Kuenringů povolán za vévodu. Aby legalizoval toto převzetí moci, uzavřel na přání rakouské šlechty a kléru sňatek s mnohem starší **Markétou Babenberkovnou**, která kdysi „odloučila“ vznešeného ženicha jeho tetě Anežce.

### II/4 Společnost, stát a šlechtické rody v 1. polovině 13. století

V 1. polovině 13. století ztrácí svou původní funkci většina hradíšť. Některá se mění v panovnické hrádky různého významu, v sousedství dalších vznikají města. Příčinou byl dlouhodobý hospodářský vývoj, v němž se prosazovalo svobodné vlastnictví šlechty a tržní vztahy. Hradští kasteláni a „úředníci“ nebyli schopni vést intenzivní a zakladatelské hospodaření, státní správa si udržovala kořistné prvky a v důsledku rozvoje šlechtických majetků a církevních imunit se její vliv omezil. Provinční správa se mění v krajskou samosprávu šlechty a králem jmenovaných úředníků, zejména při ochraně bezpečnosti kraje (tzv. popravic z řad šlechty). Finanční správa se organizovala spíše z centra, za spolupráce vyšší šlechty nebo měšťanů, hlavním zdrojem příjmů se stala **generální berně**, vybíraná z každého „pluhu“ a mlýna.

Pouze některé hrady si udržely roli velkých politických středisek a **sídel samostatných soudů** – kromě Prahy to byla zejména Olomouc, Brno, v menším významu Znojmo, Hradec (nad Moravicí), Plzeň (dnešní Starý Plzenec) atd. V celozemském měřítku, analogicky ke krajům, přejímá politickou a soudní autoritu vyšší šlechta. Autonomní vývoj zemského práva vyvrcholil v Čechách vznikem **zemského soudu** v Praze na přelomu 40. a 50. let 13. století.

Jeho mystickým ochráncem se stal sv. Václav; světec, nikoliv panovník, poháněl obžalované k soudu, jak to dokládá zachované pečeti. I když panovník zemskému soudu předsedal, nutně se na něm dostával do pozice jen „prvního mezi rovnými“. Dále zde zasedali úředníci Pražského hradu a tzv. zeměští kmeti z řad pánů, tj. příslušníků vyšší šlechty. Zemský soud na místě tvořil zákony („nalézání práva“) a jeho rozhodnutí mělo neodvolatelnou platnost. Při pražském zemském soudu byly zřízeny za Přemysla II. jako úřední knihy desky zemské.

Ráz **panovnické moci** se dále proměňuje. Zároveň se usiluje vymanit z tradičních vazeb k společenství urozených Čechů a Moravanů, kteří krále do korunovace nazývají knížetem. Jako zastaralé se jevilo původní charismatické určení vládců na základě přemyslovské rodové pověsti; z Vyšehradu zmizely lýkové střevice, údajně Přemysla Oráče, královská korunovace překryla svým sakrálním významem rituální obřad dosazování na stolec. Na podkladě písemných památek vznikla jiná tradice (myšlenka „přenesení království“ z Moravy na Čechy) a králové využívali k povznese- ní své prestiže ceremoniálů rytířské kultury.

Královská moc se inspirovala evropskými vzory a přecházela postupně k aktivnější politice vytváření finančních a mocenských zdrojů, jimiž by mohl vládce volně a přímo disponovat. Práva patřící výhradně do rukou krále se nazývaly **regálie** (regály). Byla odvozována z ideálního vlastnictví

země, uplatňovala se velmi výhodně např. při těžbě stříbra (výnos se nazýval urbura), ražbě a výměně mincí apod. Od počátku 13. století razili čeští panovníci novou minci, typ brakteát. Termín „království“ zahrnoval celou sféru přemyslovského státu, tedy i Moravu, a speciálně se vztahoval na důležité opory panovnickovy moci (*dominia*, tj. královské statky a města). Heraldickým symbolem království se stal lev, jenž začal nahrazovat starší plaménkovou, tzv. **svatováclavskou orlici**; ta se nyní přímo spojovala se sv. Václavem jako ochráncem zemského práva.

Zemská struktura na Moravě se dotvářela poněkud odlišněji a pomaleji než v Čechách, obě země však byly vzájemně otevřeny pro pohyb majetku a osob. Aby bylo udrženo fungování jednotného soustátí, neměla hodnost markraběte uvnitř státu význam plně suverénního vládce a královská rodina nadto usilovala o její přímé zajištění, zprvu prostřednictvím bratrů (Vla-

### Ceskomoravská šlechta

STR. ČECHY: erb	Benešovici zavinutá střela	Šternberkové hvězda	z Říčan leknín, list	z Kostomlat žebřík
JIŽ. Č.:	Bavorovici střela	Vítkovci růže	Buzici sviní hlava	z Janovic orlice
ZAP. Č.:	Drslavici poloutrojčtí	z Krasíkova labuť	z Velhartic koruna	Hroznatovci parohy
S. a V. Č.:	Hrabišiči hrábě	Ronovci ostrev	Markvartici lvíce	z Litic 3 pruhy
J. MORAVA	Kounicové lekna	Švábeničtí 4 střely	Pernštejnové zubří hlava	z Boskovic hřeben
	z Címburka 3 cimbuří	z Obřan (Kunštátu) polotrojčtí	Tasovci křídlo	z Deblína dělený štít
S. MORAVA:	Šternberkové hvězda	z Kravař zavinutá střela	z Drahotuš koruna	Žerotínové lev ze tří pahorků

#### Nejvýznamnější rodová rozvětvení:

Hrabišiči — páni z *Oseka (Rýzmburka)*, z *Mostu*, z *Krašovic*; Vítkovci — z *Krumlova*, z *Hradce*, z *Rožmberka*, z *Třeboně a Landštejna*; Bavorovici — ze *Strakonice*, z *Vítějovic*; z *Pořešína*; Drslavici — *Černínové z Chudenic*, z *Rýzmburka*, Markvartici — z *Lemberka*, z *Vartenberka*, z *Valdštejna*, z *Michalovic*; Benešovici — z *Bechyně*, z *Kravař*, z *Dědic*; Ronovci — z *Lichtenburka*, z *Dubé*, z *Lipé*; Tasovci — z *Tasova a Meziříčí*, z *Lomnice*, z *Křižanova*; z *Litic* — z *Potštejna (Plzeňsko i Hradecko)*, z *Častolovic*; Buzici — z *Valdeka*, z *Rožmitálu*, z *Házmburka*; Janovici — z *Vimperka*.

dislav Jindřich, +1222; Vladislav, +1224; Přemysl, +1239), pak kraleviců (Vladislav, Přemysl). Erbu lva užívali Přemyslovci i na Moravě, a jak je prokázáno, dvouocasý lev symbolizoval jejich vládu v obou zemích. Jistý „zrcadlový“ vývoj Čech a Moravy ilustruje také fakt, že moravská šachovaná orlice vznikla zřejmě analogicky k plaménkové jako symbol zemského řádu a práva na Moravě. Teprve v 2. polovině 13. století se erby nově ustálily — **dvouocasý lev** jako znak českého království, **šachovaná orlice** moravského markrabství. Plaménková orlice zůstala symbolem sv. Václava, Jan Lucemburský ji však později udělil jako uprázdněný erb (který sloužil zájmům šlechtické obce) biskupům brixenským.

Pouze šlechta ovšem umožňovala nejen legitimní nástup na trůn, ale i právní a politickou identitu státu. Díky rozsáhlé systematicky rozšiřované soustavě šlechtických panství byla udržena integrita českých zemí, jejichž okrajové oblasti byly ohroženy kolonizačními podniky německých feudálů. Krušnohoří bylo ovládáno Hrabišiči, západní Čechy skupinou rodů a klášterů, cílevědomě byla rozdělena mezi přední české rody dosud slabě osídlená část severní Moravy. Vítkovci začali s plánovitou proměnou bažinatých a zalesněných jihočeských oblastí v kvetoucí kraje a pronikali majetkově za hranice, do Mühlviertlu a Waldviertlu. Jenom ojediněle, s přízní Přemyslovců, pronikly mezi ceskomoravskou šlechtu zahraniční rody (hrabě Arnold, zakladatel hradu Hukvaldy; Lichtenštejnové v Mikulově).

### II/5 Kulturní vývoj; Anežka Česká

V prvních desetiletích 13. století dominuje ještě v českých zemích románské umění, vyhovující domácím nárokům a tradicím. Vzestup šlechty i církevních institucí vede k dalšímu budování tribunových panských kostelků a dvorců. Řada drobnějších chrámových staveb představuje architektonické klenoty typické pro český a moravský venkov (kostel ve Vinci u Mladé Boleslavi, v Kondraci či Tismicích ve středních Čechách). V areálech dvorců se objevují první hradní články — obytné věže či malé „paláce“, jako např. v Týnci nad Sázavou. K ojedinělým velkým šlechtickým sídlům zřejmě patří Jindřichův Hradec a Strakonice.

Velkolepé stavby jsou však stále ještě nejničtejší pro kláštery, nyní již ovlivněné blížící se gotikou. Umělecky zcela ojedinělou výzdobou vyniká klášter Porta Coeli, založený královnou Konstancí u Tišnova. Dalšími mimořádnými stavbami byly kláštery ve Velehradě, Třebíči, Oseku či Teplé.

Roste obliba václavských a prokopských legend, které posilují domácí sebevědomí, roku 1204 byl opat Prokop prohlášen za svatého. Pro knižní umění je typické rozvíjení tradic byzantské malby (*Sedlecký antifonář*, příručka *Mater verborum* s pozdějšími českými glosami). Symbolem vyhraně-

ných ideových hodnot českého prostředí na přechodu románské a gotické doby je chorál *Svatý Václave*, který byl ve 13. století válečnou písní české šlechty, ale vznikl, jak se zdá, už v první čtvrtině 12. věku.

České země se však neuzavíraly vnějším vlivům. Gotická kultura získala své první ohnisko vysoké úrovně na dvoře Přemyslovců. K výrazným impulzům patřil příchod princezny Kunhuty jako nevěsty mladého Václava spolu s početným doprovodem. Kunhuta byla dcerou Filipa Švábského. Z nejnápadnější části Německa, přímo ovlivňované románskými vlivy, se tak přenášely mezi českou šlechtou vzory rytířství jako životního stylu svět-ské aristokracie.

**Rytířství** (čerpající z jihofrancouzských zdrojů a z atmosféry mezinárodních křížových výprav do Palestiny) vnášelo nový vztah mezi krále a šlechtu. Posilovalo sice tradiční principy lenní věrnosti, ale preferovalo především rytířské ctnosti, které byly zpravidla spojovány s urozeným původem. Panovník sám usiloval o to získat rytířské ostruhy (obřad pasování na rytíře). Celkově byla rozvíjena hrdost a individuální ctížádostivost šlechty. Ta si spolu s formami rytířské kultury (výchova od pážete přes panose k pasování, příprava na boj v turnajích, válečná pravidla, ochrana víry a další křesťanské ctnosti, dvorská poezie, zastoupená v Praze zprvu jihoněmeckými minnesängry, galantní služba dámě atd.) osvojuje také západní atributy urozenosti, především vlastnictví rodových hradů. Nová rodová sídla, budovaná od 40. let, nesla tehdy oblíbená německá jména. Nejstaršími predikáty (rodovými jmény) podle těchto hradů se honosili páni z Lemberka, Šternberka a Rožmberkové.

Přemyslovský dvůr měl zároveň svou duchovní tvář, doprovázející nástup prohloubené zbožnosti. Její představitelkou byla sestra Václava I. **Anežka** (+2.3.1282). Ta po zmaření sňatku s Jindřichem, synem císaře Fridricha II., přijala v roce 1233 řeholní slib a svou činností se zařadila ke svým příbuzným, světicím-kněžnám sv. Hedvice Slezské a sv. Alžbětě Durynské; přes úctu v domácím prostředí byla však Anežka Česká kanonizována až v pohnutém roce 1989. Anežka fundovala tři klášterní ústavy. Uvedla tak do Čech **františkány** a **klarisky** a sama založila jediný český řád, **křížovníků s červenou hvězdou**, s charitativním posláním. Udržovala rovněž písemný styk s nejvýznamnější světící své doby, sv. Klárou. K novému pojmání křesťanství patřila charitativní aktivita šlechty. Tuto činnost vyvíjela na svém panství blahoslavená Zdislava (+ asi 1252), manželka Havla z Lemberka a dcera Sybily z Křižanova, kdysi dvorní dívky královny Kunhuty Švábské.

### III. PANOVÁNÍ KRÁLE PŘEMYSLA II. OTAKARA

#### III/1 *Mladý Přemysl a česká hegemonie od Alp po Baltik*

Přemysl II. nastupoval v roce 1253 na český trůn za zcela změněné mezinárodní situace ve srovnání s dobou před dvěma či třemi staletími. Imperiální role německých vládců a rodů byla u konce, dědičná monarchie zde vytvořena nebyla a německé oblasti Svaté říše římské se změnilly na soustavu rodových či duchovních knížectví a říšských hrabství, panství a měst, z nichž žádný celek se nemohl měřit s českým státem. Panovnícká moc v Říši procházela krizovým obdobím tzv. interregna (mezivládí, 1250–1273), během něhož se nepodařilo pro odpor papežů obnovit vládu Štaufů. Žádný ze zvolených římských králů (Alfons X. Kastilský, Richard Cornwallský) v říši déle nepobýval a neměl o její osud zájem.

Protože také Polsko bylo rozděleno na nezávislé údíly Piastovců, dostával se Přemysl jako český král a rakouský vévoda do zcela mimořádné politické role. Poprvé se těžiště moci ve střední Evropě přesunulo na východní okraj římské říše a do rukou neněmecké dynastie. Přemyslovým mocenským rivalem v alpské oblasti se stal král uherský Béla IV., za jehož vlády Uhry dosáhly své největší rozlohy (od Haliče přes rumunská území po Bosnu a Dalmácii), ale utrpěly mongolským nájezdem a nebyly natolik zkonolidované jako území Přemyslovo. V zájmu Čech bylo upevnit postavení Přemyslovců získáním římské koruny. To však byl velmi obtížný úkol – předpokládal založení naprosto nové koncepce politiky, vyžadující úzké sepětí s německými knížaty a s papežstvím, na které pražské prostředí nebylo připraveno. Přemysl byl sice po matce Štaufovec (tento rod byl však papeži – i s předchozí sálskou dynastií – proklet), ale jeho politika vycházela z českých státních tradic a směřovala k upevnování hegemonie v prostoru mezi Alpami a Baltem.

V prvním období své vlády byl Přemysl všeobecně přijímán doma i v zahraničí se sympatiemi. Nastupoval jako mladý rytířský vládce rozumějící mentalitě své doby – životnímu stylu šlechty i podnikatelské aktivitě měšťanů. Uspokojení české šlechty nad Přemyslovými počátky vyjádřil s odstupem času jinak ke králi kritický autor Kroniky tzv. Dalimila:

*„Jako rōzi prostřed lůky postavi  
takež bōh českú zemi Přemyslem oslavi.  
Krásné nrawy on ovšem jmieše  
a životem hrdinským bieše  
v radě netřeba múdrějšieho  
z mladu nikdiež kněžě šcedřiejšieho.“*



Přemysl původně zcela přirozeně vycházel ze šlechtického zázemí a plně se opíral o přední české a rakouské rody. Na jeho expanzi do alpských zemí se podíleli zejména Vítkovci, kteří sami z jeho rukou docílili významných zisků v Podunají (hrabství Raabs). Šlechta se osobně účastnila jako hlavní vojenská síla četných Přemyslových válečných akcí. Nejvýznamnější z nich byla válka s Bélou IV. o Štýrsko, která skončila velkým vítězstvím Přemyslova vojska 1260 v bitvě u **Kressenbrunnu**. Přemysl se účastnil křížových výprav středoevropské aristokracie do Prus (1255 založil Královec) a usiloval o zřízení metropolitního centra v Olomouci pro nově pokřtěné kraje Litvy.

V roce 1261 se Přemysl rozvedl s Markétou Babenberskou a oženil se s uherskou princeznou Kunhutou, vnučkou Bély IV., po otci z rodu Rurikoviců. Tento krok, jakkoli vynucený snahou o zajištění dědice (Přemyslův levoboček Mikuláš Opavský byl sice právně legitimován, ale nemohl nastoupit vládu), byl nepříznivě pocítován v alpských zemích. Přemysl si proto dal udělit Rakousko a Štýrsko v léno od krále Richarda. Dědic trůnu Václav se narodil až roku 1271, ale spřízněním s Arpádovci bylo dočasně zastaveno česko-uherské nepřítelství. Mír s Uhry byl upevněn roku 1264 sňatkem Přemyslovy neteře Kunhuty Braniborské se stejnojmenným synem Bély IV.; Přemysl na této svatbě zapůsobil svým bohatstvím a mocí jako „král zlatý a železný“, ale také jako opora římské říše proti ohrožení z východu.

### III/2 Vnitřní politika Přemysla II. Otakara

Zahraniční expanze Čech měla již zcela odlišný ráz, než tomu bylo v dobách raného středověku. Přemysl se ujímal vlády v Rakousku či Štýrsku v souladu se zájmy místních sil a vytváření velké říše sloužilo také českému zázemí docela jinak, než na principu kořistění či odvlékání obyvatelstva. Mezi Labem a Dunajem vzniklo perspektivní společenství zemí, které sdružovalo německé i slovanské kraje do silného hospodářského a politického celku. Nové soustátí urychlovalo prosperitu, sociální vzestup i kulturní aktivitu. Panovník nevládl z jednoho centra, nýbrž se pohyboval ve svých hlavních zemích (Čechy, Rakousko, Morava). Některé tehdy navázané styky se prohlubovaly i v následujících obdobích (hospodářské a kulturní kontakty jižních Čech s hornorakouskými oblastmi apod.).

Politickým svorníkem Přemyslovy říše byl jeho dvůr, na němž byla zastoupena česká i rakouská šlechta a přední preláti (v čele králových rádců stál olomoucký biskup Bruno). Šlechta vstupovala do Přemyslových služeb v rámci zemských struktur (úřady, soudy) nebo v purkrabských hodnostech. Zachování dobrých vztahů mezi králem a šlechtou bylo podmínkou

další existence Přemyslova státu v jeho velkém rozsahu, byl to však úkol obtížnější, než si panovník připouštěl.

Nejen rakouská, ale také česká šlechta získávala hospodářsky a politicky stále významnější postavení, v regionech i v systému zemí. To zároveň vyžadovalo revizi vzorů panovnické moci, jak byly udržovány jednak v církevních kruzích (vládce panuje jako náměstek Kristův a v souladu s církevními hodnostáři, šlechta nemá žádná zvláštní politická práva), jednak v pojetí dynastické tradice (šlechta byla vytvořena panovníky k službě). I když panovník ve své osobě stále ztělesňoval státnost a veřejné právo, podobné charakteristiky se již dříve, na zemské úrovni přenesly také na šlechtu. Základními kategoriemi šlechtických hodnot byly podle staročeské *Alexandreidy* „čest a zbožie“. Čest znamenala spoluúčast na politickém dění, zastávání úřadů, ochranu vlastních lidí, urozenost a rytířské ctnosti. Zboží označovalo soubor držeb a majetkových práv; k nim patřila pravomoc nad poddanými, právo zakládat kostely, městečka a hrady, vlastní rytířská družina, právo lovu a další výsady.

Pro šlechtu nebyl ovšem král nepřítelem, nýbrž přirozenou součástí a špičkou její vlastní aristokratické soustavy. Král měl proto – podle šlechtického pojetí – v zájmu své moci šlechtu všestranně posilovat. *Alexandreida* důtklivě radí mladému králi: *své šlechtice jměj v svéj radě*. Šlechta je definována zejména eticky (podle zásady „urozenost zavazuje“) a spolehlivěji prý např. platí daně než neurození povýšenci.

Přesto došlo na sklonku Přemyslovy vlády k velkému šlechtickému odboji, který lze asi označit za nejvýznamnější vnitropolitickou událost 13. století. Vysvětlení lze nalézt v konfliktním vymezování vlivů a moci při prudkém rozvoji jak šlechtických rodů, tak královského panství. Právě rozmach království šel za Přemysla směrem, v němž šlechta spatřovala ohrožování svého „zboží a cti“, zatímco Přemysl se zase snažil uplatnit vůči šlechtě tvrdou ruku. Střetávaly se zde vlastně dvě koncepce – raně středověká, podle níž měla být šlechta „užitečná“ vládcům, a vrcholně středověká známá z Dalimilovy kroniky, že naopak panovník má být „užitečný“ zemi, šlechtické obci, státnímu společenství.

Rozhodující složkou Přemyslovy vnitřní politiky byla jeho **zakladatelská činnost**. Přemysl si byl vědom významu bezprostřední držby půdy, lidí, hradů a měst jako zdrojů bohatství a moci. Využíval proto probíhající velké kolonizační vlny a v návaznosti na počátky z doby Václava I. byla za Přemyslovy vlády dotvořena základní kostra panovnického majetku („království“ v užším významu). Hospodářskými oporami panovníka se stala **královská města**. Byla zakládána obvykle v blízkosti správních center nebo panovnických dvorců (kde měl král majetky), často do své zástavby pojímala městský hrad (Písek, Domažlice a j.); byla osazována zkušenými německými lokátory, obchodníky, ale také místními řemeslníky. Vytvářela



Střední brakteát Přemysla II. Otakara, po r. 1260

plánovitě budovanou hospodářskou, správní a obrannou spoustavu, která kontrolovala hlavní komunikační osy státu – cestu na Moravu (Čáslav, Chrudim, Vysoké Mýto), spoje do Podunají (Písek, České Budějovice), obchodní a vojenské cesty do Bavor, Saska, Polska a Uher. Města byla zdrojem velkých příjmů, stabilizovala královskou moc a autoritu českého státu v pohraničí, ale neměla dosud žádná politická práva. To znemožňovala nejen šlechta, ale i král, který pohlížel na města jako na své nástroje a zabráňoval vzniku radnic nebo cechů jako svobodných organizací s vlastním politickým vlivem, dobře známým z německých oblastí Svaté říše římské.

Dalšími oporami královské moci byly **hrady**, stavěné již od dob Václava I. (Křivoklát, Týřov, Nižbor, Zvíkov; vynikající novou stavbou byl např. Bezděz), někdy na místech menších hradišť. Hrady chránily panovnické majetky a zájmy, ale sloužily zároveň jako stabilizující faktor v celé veřejné správě. V čele hradu stál purkrabí (místo starších provinčních kastelánů); obvykle mu byli podřízeni **manové** z okolí, kteří vykonávali vojenskou službu nebo různé hospodářské služby.

Výstavba královských panství a měst se dostávala občas do střetů se zájmy místní šlechty, která byla mnohdy vytlačována z příznivějších míst a přicházela o půdu, již si nárokoval panovník. Přemysl obvykle dával rodům jistou náhradu, takže nešlo o principiální útok proti šlechtickému vlastnictví. Přesto, jak dokládá zejména *Dalimilova kronika*, byla šlechta královským postupem roztrpčena, zvláště když se na její dříve držené půdě objevovala města jako národně a právně cizorodý prvek.

Je určitým protimluvem, že budování mohutné a centralizované panovnické moci vnitropolitickou pozici Přemysla nakonec nejen neupevnilo, nýbrž spíše podlomilo. Vládcové v českých i alpských zemích sice mohli díky němu v budoucnu stavět na bezpečných základech monarchické moci, ale samotný Přemysl se dostával do stále širších sporů se šlechtickými regionálními a zemskými zájmy. K posílení právní moci království navrhl Přemysl české šlechtě nový zemský zákoník, který vycházel z magdeburského práva a zbavoval by panské rody jejich tradiční autority při řízení společnosti. Tento pokus byl v rozporu s dlouhodobým trendem vytváření domácího práva a byl pro šlechtu nutně nepřijatelný. Proti společné vůli šlechty neměl šance postupu ani mocný Přemysl.

### III/3 *Boj o korutanské dědictví; odboj šlechty proti Přemyslovi a bitva na Moravském poli*

Od sklonku 60. let 13. století začíná druhé údobí Přemyslovy vlády, charakterizované dalším mocenským vzestupem, ale také prvními stíny ve vztazích ke šlechtě, vyvolanými vězněním štyrských pánů v letech 1268 až 1269. Silná královská moc nyní zdánlivě potřebuje šlechtu méně než dříve; dochází také k zájmovému odcizení Přemysla a Vítkovců.

V roce 1268 ustanovil poděbradskou smlouvou vévoda Oldřich Sponheimský, pán Korutan, Kraňska a vindické marky (slovinské oblasti), za svého dědice Přemysla, bez ohledu na oprávněné nároky svého bratra Filipa, neúspěšného arcibiskupa salcburského a později patriarchy aquilejského. Po Oldřichově smrti (1269) se mezi Přemyslem a Filipem rozpoutal boj o tyto krásné alpské země. I když byl Přemysl slavný vládce, jeho prestiž byla dravou expanzí poškozena. Začala nová vlna válek s Uhry, která přinášela značné oběti na obou stranách a neměla jednoznačného vítěze, ačkoli český král byl aktivnější. Přemysl např. v roce 1271 obsadil západní část dnešního Slovenska a jak s obdivem zaznamenaly letopisy, celkem čtyřikrát postavil pro svá vojska dřevěný most přes Dunaj. Celá Evropa opět se zaujetím sledovala válečné divadlo v této své kdysi periferní části. Při uzavírání **bratislavského míru** 3. 7. 1271 pojal Štěpán V. mezi své přátele císaře byzantského, krále sicilského, francouzského a srbského, některá německá, polská či ruská knížata; Přemysl zase Richarda Cornwallského, Alfonse Kastilského, řadu německých knížat a knížete vatislavského.

Přemysl se sice nakonec stal držitelem sponheimských zemí, ale bez spolehlivějšího právního zajištění ze strany sousedů či Říše a bez dostatečné podpory zemské šlechty. Jeho moc dosáhla ovšem až k Jadranu a byla uznávána i několika severoitalskými městy. V Německu zatím probíhal zcela odlišný proces, totiž překonání období interregna pacifikační činností knížat, říšských měst a církve, kteří se snažili odstranit narůstající obtíže plynoucí z absence císařské autority pro rovnováhu ve střední Evropě, mj. také proti české expanzi. Za nového římského vládce byl zvolen roku 1273 Rudolf Habsburský a celé údobí interregna bylo prohlášeno za právně sporné. Přemysl byl touto volbou hluboce uražen, protože ignorovala český volitelský hlas i jeho vlastní autoritu.

Ve 13. století začal totiž o volbě panovníka Svaté říše římské rozhodovat sbor sedmi volitelů, zvaných **kurfiřti** (z německého *küren*, což znamená *volit*). Čtyři z nich byli osoby světského stavu (král český, falckrabí rýnský, vévoda saský a markrabě braniborský), tři stavu duchovního (arcibiskupové trevírský, kolínský a mohučský). Účast českého krále, jemuž při korunovační hostině římského panovníka náležela čestná funkce arcicíšníka, svědčí o významném postavení českého státu. Leckdy se však stávalo, že



kurfiřti nedospěli k jednomyslnému závěru a názorově se rozdělili do dvou skupin, z nichž každá prosazovala svého favorita. Z toho často pramenily ostré konflikty.

Přemysl nedokázal pochopit, či spíše podcenil, že se vývoj nebezpečně obrací proti jeho panství. Důvěřoval své mohutné válečné a hospodářské moci, převyšující bezprostřední možnosti Rudolfa jako majitele rodových i císařských statků. Sebevědomě odmítal Rudolfovu autoritu (poslal mu dokonce žebráckou mošnu), ačkoli nejen početné síly v Říši, ale také čeští političtí klienti (braniborští Askánci) Rudolfa za krále uznávali. Přemysl se dostal do církevní a říšské klatby a za těchto nepříznivých okolností proti němu zahájil v roce 1276 král Rudolf válku.

Rudolf ovšem navenek nevystupoval jako dobyvatel Přemyslových držav, nýbrž jako ochránce říšských práv a zemských svobod. To mu dodávalo nesmírnou popularitu mezi německou šlechtou. Přemysl očekával vpád do Čech, ale Rudolf po dohodě s Bavorsy nakonec nečekaně zaútočil do Podunají. Na jeho stranu ihned přecházela místní šlechta i města, v alpských zemích se udržely jen posádky s českým vojskem. Již tento průběh znamenal nečekanou pohromu.

Vzápětí zahájily odboj dva přední české rody, Vítkovci a Rýzmburkové, z nichž zejména Vítkovci disponovali mohutnou vojenskou silou. I když Vítkovci nepustili říšské oddíly do Čech, Přemyslova autorita v zemi byla otřesena. Nebylo jasné, zda se k odboji nepřipojí další rody a král nebude nucen kapitulovat před vlastní šlechtou.

Přemysl byl zjevně zaskočen, neriskoval rozhodující střetnutí a podrobil se Rudolfovi. Na jednání u Vídně se vzdal alpských zemí a Chebska. Mezi oběma rody bylo dojednáno sňatkové spojení, jímž Habsburkové perspektivně pronikali i do českého prostředí. Domácí vzpoura neměla asi promyšlený program, byla především gestem a reakcí na královu politiku, která izolovala přední rody zemské obce (vytlačení Rýzmburků a Vítkovců ode dvora) a ohrožovala jejich majetky, selhání principu věrnosti v dané situaci však bylo povážlivé. Odbojná šlechta se málo ohlížela na momentální potřeby českého státu, ale názor o jejich snahách rozbít jednotu Čech není dostatečně podložený.

V roce 1277 Přemysl odboj potlačil; Boreš z Rýzmburka byl za zradu popraven a jeho jmění zkonfiskováno. Záviš z Falkenštejna uprchl za hranice, Oldřich z Hradce přišel o své strategicky důležité sídlo. Naproti tomu mladý Jindřich z Rožmberka dopadl nejlépe a s králem se smířil. Pročeská aliance knížat však přetrvávala, Přemysl měl stále své příznivce v Rakousku, a tak se odhodlal k fatálnímu pokusu zvrátit situaci novou válkou s Rudolfem. Avanturismus (tj. dobrodružnost) této akce byl zřejmý i české šlechtě, ale imponoval rytířskou odvahou. V bitvě s římským a uherským

králem na Moravském poli, u Suchých Krut, byl dne 26.8. (na den sv. Rufa) 1278 Přemysl poražen a zřejmě rakouskými rytíři zabit.

Patrně v reakci na Přemyslův konec uvádí epos *Alexandreida* tyto verše:

*„Ach člověče, kak si křivý  
ak jsi svéj hospodě (k pánovi) lstivý!  
Jehož ti čest vzdána všaká,  
jenž ot tebe viery čaká  
toho hlavy tvój meč láká!“*

Při hodnocení vladařských osudů Přemysla II. se dávali historici často unášet svým národním zaujetím, zvláště když ovoce jeho nepopulární činnosti v alpských zemích nakonec sklidili Habsburkové. Česká historiografie měla sklon přičítat Přemyslův pád pouze spiknutí závistivých nepřátel vůči příliš úspěšnému „železnému a zlatému“ králi. Zapomínalo se na to, že územní expanze, má-li být trvale zabezpečena, vyžaduje také obezřetnou a ideově náročnější politiku a rozhodně se neobejde bez trpělivých kompromisů ve snaze o všeobecné uznání (v tomto případě ze strany papežské kurie, knížat a šlechty). Mistrem této politiky byl až o sto let později Karel IV.

Přemyslova doba, civilizačně tak významná pro české země, nebyla ani pro střední Evropu pouhou efektní válečnickou epizodou. Došlo k prolomení bariér mezi českým a německým prostředím, ukázala se možnost vytvoření širší integrace. Jak dokládá štyrský kronikář, v alpských zemích přišel do módy český pozdrav „Vítaj pane“. Přemysl podnikl zásadní kroky pro vytvoření silné monarchie, ale podcenil nezávisle probíhající konsolidační procesy, které vedly k dalšímu rozvoji stavovských svobod, k autonomii zemí a regionů. Přemyslovy úspěchy i prohry se staly předmětem úvah českého politického myšlení v dalším středověku, vzbudily silný dojem v celé Evropě a našly také romantickou odezvu u německých a italských básníků (Ulrich von dem Turlin, Dante Alighieri).

### III/4 *Vrcholně středověká kolonizace a zákládání měst*

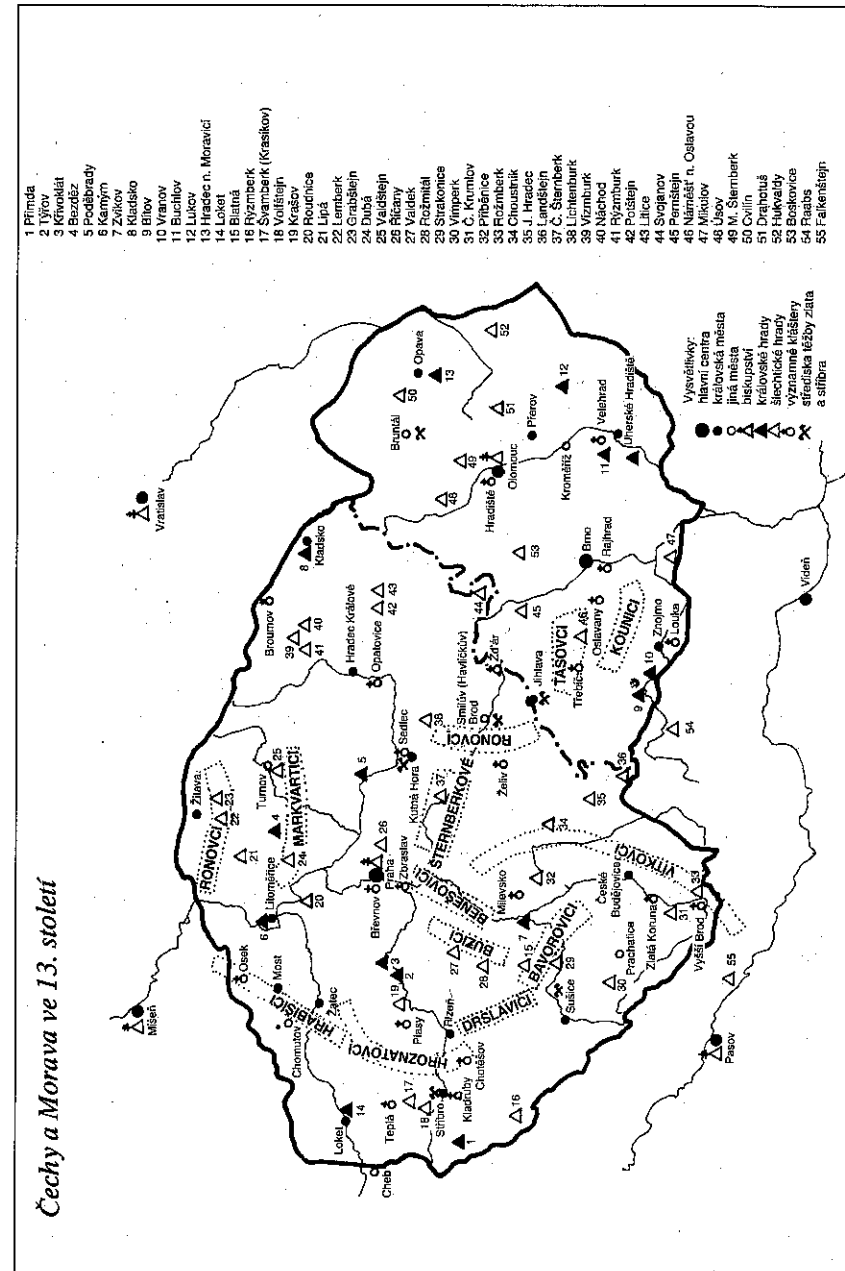
Třinácté století bývá tradičně označováno za dobu velké, vnější či německé kolonizace, která podstatně změnila podobu české společnosti. I do těchto historických otázek byly od 19. století až do nedávna promítány tendenční politické a nacionální pohledy. Je třeba si však uvědomit, že ve středověku byla národní složka vždy podřízena hlediskům stavovské, politické či náboženské příslušnosti. Povolávání městských či vesnických kolonistů, ale i rytířů a mnichů či pěvců (minnesängři), běžné ve všech ze-

mích středovýchodní Evropy (Polsko, Halič, Čechy, Uhry), nemělo proto nic společného s nacionální či mocenskou expanzí, ale sloužilo především zájmům místních panovníků a vrchností. Příchozí německé, ale i vlámské či valonské obyvatelstvo doplňovalo vnitřní hospodářskou strukturu a v některých oblastech (Pomořany, Dolní Slezsko) ji ovšem jazykově postupně překrylo. K takovým pohybům obyvatelstva v rámci dosídlování docházelo po celé Evropě.

Bylo by velmi zjednodušující říci, že ve 13. století vznikly německé „Sudety“ tak, jak je známe z 20. století. Došlo sice k osídlení některých pohraničních částí německým obyvatelstvem, ale zdaleka ne v takovém rozsahu, který pak přinesl hospodářský a demografický vývoj od 16.–17. století. Na druhé straně se i v původně českém vnitrozemí objevily německé měšťanské rodiny, obchodující s jinými vesměs německými městy střední Evropy, ale zároveň politicky podřízené českým vládcům, případně místní vrchnosti.

Nejnovější bádání překvapivě ukazuje, že pro 13. století byly klíčové nikoli kolonizační akce, ale strukturální proměny v hospodaření, sídlech a právních vztazích i na starším sídelním území. Teprve v jejich důsledku ztratila česká společnost raně středověké rysy a dotvářela se společností i krajina západního typu. Pro náš vnitřní vývoj je přitom důležité, že uvedený proces začal již v první polovině 12. století (teritorializace šlechty, rozvoj klášterních držav) a byl dovršen vlastně až ve století čtrnáctém (dosídlování země – např. zakládání „lhot“). V jeho průběhu se jednalo o změnu funkcí sídel v rámci panství i země. Stabilizovala se nová podoba vesnic a jejich polností (tzv. plůžina), dochází k smluvnímu uspořádání vztahů mezi vrchností a poddanými, potřebám trhu a oběhu zboží vyhovuje vznik městeček i větších městských středisek. Vrcholně středověký venkov zahrnoval – s různými krajovými variantami – celé území státu.

V ideálním případě **emfyteutické kolonizace** (založení vsi na emfyteutickém čili zákupním, též německém, purkrechtním právu) byl stanoven dědičný pacht (držba polí, odvádění peněžní renty na smluvním základě), jenž vycházel z nadřazeného postavení feudálního pána. Kolonisty zastupoval **lokátor**, který vyměřil polnosti a mnohdy se stal zároveň rychtářem (představitelem práva a vrchnostenské moci, to bylo často spojeno s hospodářskými výhodami). Po určitou dobu byla vesnice osvobozena od svých povinností. Plůžina byla obvykle rozdělena na tři hony, na nichž se rozkládala dlouhá pole, odpovídající těžší ořebné technice (přitom se uplatňovaly krajové varianty). Majitelé polí dodržovali při obdělávání **trojhonný systém** (střídá se jař, ozim, úhor). Půda sedláků se nazývala **rustikál**, panská **dominikál**. Robotní povinnosti (na panských dvorcích) tvořily jen několik dní v roce. Místo nich platili rolníci dvakrát ročně pevně stanovené peněžní dávky.



Města byla tvořena komunitami měšťanů se zvláštním svobodným právem: tím se odlišovala od předchozích raně středověkých tržních a výrobních aglomerací. Na většinu z nich ovšem navazovala, přijímala jejich obyvatelstvo a přizpůsobovala se místním podmínkám. Městské soudnictví bylo nezávislé na zemském právu a obracelo se vždy k vyšším právním městským autoritám. V českých zemích, dokonce přímo mezi Starým Městem a Malou Stranou na území Prahy, procházela hranice mezi okruhy městského práva norimberského a magdeburského.

Zástupcem zájmů pána města byl rovněž (jako na vsi) **rychtář**: záležitosti královských měst spravoval **podkomoří**, královských měst horních **mincmistr**. V čele městské samosprávy stála **městská rada**, volení konšelé a purkmistr. Politický vliv „velké obce“ všech obyvatel města byl malý, fakticky rozhodoval městský patriciát (ve větších městech nejbohatší, zpravidla obchodnické rody). Jednotlivá města získávala od panovníka privilegia, různé výsady, které jim měly zajistit hospodářské a soudní výhody. Patřilo k nim např. právo mlóvé (na mlí od města nesměla být provozována žádná živnost), várečné (vaření piva), trhu, výstavby opevnění apod.

První městské komunity se dostávají na naše území přes Slezsko na severní Moravu (Bruntál). Města na území velkých starších aglomerací mívají někdy menší rozsah (Žatec, Litoměřice). To se týkalo i Starého Města pražského, kde bylo obchodní jádro kolem Týnského dvora a Rynku uzavřeno a opevněno výstavbou Havelského města od 30. let. Z více sídelních a obchodních jader se formovala i velká města moravská – Olomouc, Brno a Znojmo. Prudkým rozvojem procházela města horní, která měla osobitě právní postavení.

Německí příchozí, měšťané či sedláci, netvořili homogenní nebo dokonce politicky vyčleněnou skupinu. Hovořili nadto různými dialekty. Záhy se sblížovali se svým okolím, ztotožnili se s českou státností, s potřebami svých panství a podíleli se na výstavbě země české i moravské jako její plnoprávní obyvatelé. Nacionální protiněmecké výpady v Dalimilově kronice lze připsat dočasnému vyostření rivality mezi šlechtou a ambiciózními měšťanskými rody na počátku 14. století.

#### *Královská města*

##### **Do r. 1250:**

**ČECHY** – Praha (Staré Město), Hradec (Králové), Litoměřice, Most, Stříbro, Lohet, Žatec, Písek;

**MORAVA** – Uničov, Bruntál, Opava, Znojmo, Jemnice, Hodonín, Jihlava, Brno

##### **Do r. 1278:**

**ČECHY**: Kolín, Kouřim, Praha (Menší Město), Čáslav, Chrudim, Klatovy, Vysoké Mýto, Ústí (n.L.), Louny, Kadaň, Domažlice, (České) Budějovice, Polička, Nymburk, Tachov, Beroun, Mělník, Sušice, Děčín.

**MORAVA**: Přerov, Olomouc, Uherské Hradiště, Jevíčko, Uherský Brod, Litovel, Zábřeh.

##### **Do r. 1306:**

Plzeň, Kutná Hora, Ivančice, Nový Bydžov, Ostrov nad Ohří.

## IV. DOBA POSLEDNÍCH PŘEMYSLOVCŮ

### *IV/1 Obnova království šlechtou v letech 1278–1290*

Po bitvě na Moravském poli se český stát ocitl v tragické situaci. Protože následník trůnu Václav byl ještě dítě a stavovské politické instituce dosud neexistovaly, nebyl zde nikdo, kdo by mohl nejvyšší autoritu krále zastoupit. Z přemyslovských příbuzných a spojenců, Oty Braniborského a Jindřicha Vratislavského, se nyní stáli rivalové usilující o poručnictví nad Václavem, které slibovalo nejen bezprostřední zisky, ale v případě jeho smrti i lepší šance na český trůn. Ani jednání královny Kunhuty nebylo příliš prozíravé; o osudu českého státu na příštích pět let rozhodla nakonec rada cizích knížat, která se sešla mezi dvěma válečnými tábory u Kolína. Ota převzal správu Čech a poručnictví nad Václavem, Jindřich získal Kladsko a Rudolf k náhradě válečných výdajů Moravu; královna Kunhuta obdržela území na Opavsku.

Zprvu se zdálo, že s králem padlo i království. Došlo k rozvratu právního řádu, záborům statků, bojům a loupení, nastal hlad a propukly epidemie. Král Rudolf se snažil o rozbití tradiční státnosti prosazováním svrchovanosti Říše, ale nezískal u šlechty (na rozdíl od některých měst) nejmenší podporu. Obnova státu závisela jen na její aktivitě. Nezávislý politický blok šlechty namířený proti Otovi se ustavil pod vedením **Jindřicha z Rožmberka** v jižních Čechách. Ostatní čeští předáci se v roce 1281 dohodli na shromáždění v Praze na zklidnění poměrů v zemi a boji proti zločinnosti. Na Moravě se šlechta soustředila kolem **biskupa Bruna**, pak na dvoře **královny Kunhuty** (která uprchla na Opavsko z internace na Bezdězu) a nakonec kolem vévody **Mikuláše Opavského**. Česká šlechta si po vybrání značné sumy vynutila odchod braniborských posádek a vydání mladého Václava, jenž byl střežen v Braniborsku. S jeho příchodem měla být zároveň uskutečněna idea **šlechtického království** (král „užitečný“ šlechtické obci).

Po Václavově návratu v roce 1283 se situace nezklidnila. Zprvu šlo o to, pod jakým vlivem bude královský dvůr stát. Svou vůli zde prosadila králov-

na Kunhuta, na jejíž přání povolal Václav ke dvoru jejího milence a posléze manžela Závíše z Falkenštejna. To bylo spojeno s převratem v zemských úřadech a vedlo ke vzniku dvou šlechtických skupin soupeřících o moc. Závíš si však Václava osobně získal a docílil nakonec regentského (regent značí totéž co správce) postavení, i když sám žádný úřad nevykonával.

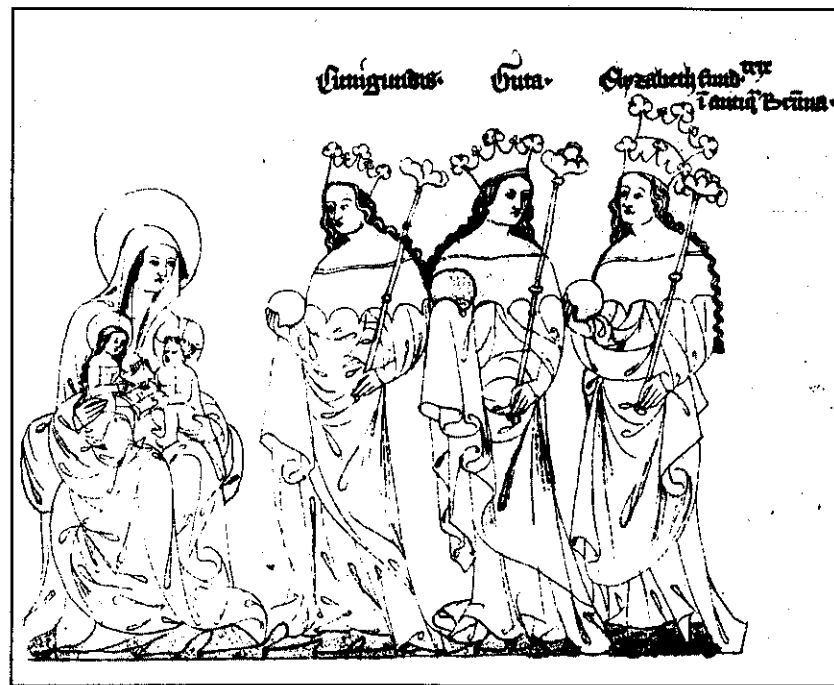
Závíš z Falkenštejna nalezl svými názory k mladé ambiciózní rytířské generaci, nebyl však pouhým dobrodruhem. Prosazoval rodovou moc, ale měl také smysl pro pružný styl vlády. Obnovil svrchované postavení královského dvora i pražského zemského soudu jako středisek české státnosti; rozšířil úlohu měst v politickém systému země (první společné privilegium pro města v roce 1285, vydané patrně u příležitosti jeho oficiální svatby s Kunhutou) a rozvinul pro Václava II. ctižádostivé cíle (upevnění zemského míru na Moravě, myšlenka znovuzískání některých alpských zemí, spojenectví s Arpádovci, Piastovci). Opětovná obnova královských majetků zabraných šlechtou probíhala ovšem pomalu. Zároveň si Falkenštejn systematicky připravoval ve východních Čechách knížecí postavení.

Mimořádná Falkenštejnova pozice postupně dostávala značné trhliny, zvláště když po smrti královny Kunhuty převážil na dvoře vliv Václavova manželky Guty Habsburské, která Závíše pokládala za hlavního odpůrce svého rodu v Čechách. Závíšova moc nutně omezovala možnosti Václavova samostatného uplatnění. Navíc se Falkenštejn vzdaloval zájmům šlechtické obce, která od něho očekávala rozšiřování svého vlivu ve státě. Po svém druhém sňatku s Alžbětou Uherskou, jímž si nezískal očekávanou prestiž, byl Falkenštejn na nátlak svých odpůrců zajat a pro údajné spiknutí a zločiny proti králi roku 1290 před Hlubokou popraven.

#### IV/2 Nový vzestup Čech za Václava II. a Václava III.

České dějiny 13. století jako by tvořily barvitý romanticky se rozvíjející příběh o panovnické cti a velikosti, šlechtické hrdosti a zradě, v jehož zákulisí se však připravovaly zásadní korekce společenských a právních vztahů. Václavova úloha v této hře nebyla lehká. Oženil se s Gutou, dcerou hlavního nepřítele svého otce, a oblébil si bývalého odbojníka Závíše. Neměl pevné zdraví a byl zatažen do krvavého boje o moc, v němž Závíšova vina nebyla zřejmě dokázána (král založil později klášter na Zbraslavi jako poděkování P. Marii, že mu pomohla tuto krizi překonat).

S podporou zahraničních i domácích spojenců, ale také díky taktickému postupu vůči šlechtě obnovil Václav II. svou panovnickou svrchovanost a dosáhl postupně nového rozmachu královské moci. Také za Václava II. však byla přemyslovská politika poznamenána velkou ctižádostivostí, vycházející z přesvědčení o mimořádném poslání a urozenosti dynastie.



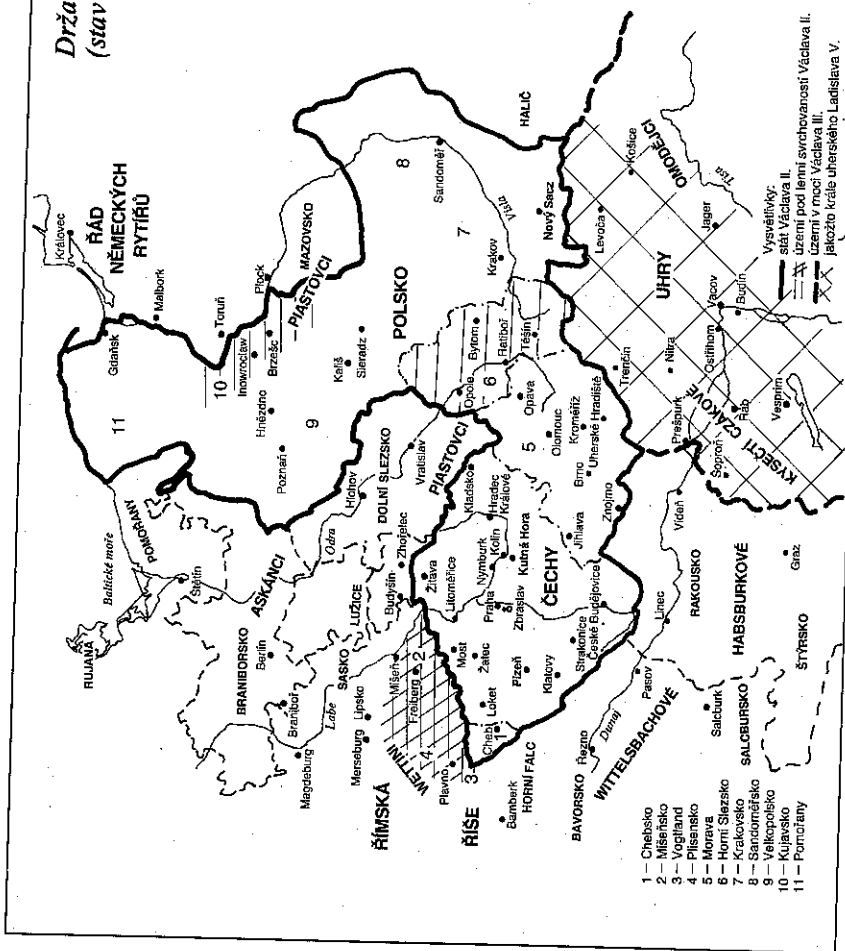
*Přemyslovské královny Kunhuta, Guta a Eliška Rejčka před sv. Annou Samotřetí (rukopis Zbraslavské kroniky, r. 1393)*

**Václavova expanze**, kombinující sílu zbraní i proslulého českého stříbra, se ubírala dvojím směrem. Prvním cílem byly rozdrobené říšské oblasti na severozápad od Čech, kde Václav získal Chebsko, lenní svrchovanost nad Pliseňskem (Altenburg, Chemnitz), koupil Pirnu, ovládl Freiberg (stříbrné doly) a marně usiloval získat Míšeň.

Dalším směrem postupu bylo roztržštěné piastovské Polsko, které se jako určitý celek vlastně udržovalo jen díky církevní provincii hnězdenské. Na sklonku 13. století se však objevily myšlenky o sjednocení Polska, k němuž směřovali někteří Piastovci, klérus a část aristokracie. Spojení hlavních částí Polska však uskutečnil Václav II. – od roku 1289 rozšiřoval lenní svrchovanost nad hornoslezskými knížaty, v roce 1291 ovládl Krakov a roku 1300 získal polskou královskou korunu v Hnězdně. Své postavení posílil druhým sňatkem s mladičkou Piastovnou Eliškou Rejčkou (Richenzou).

Možnosti českého státu však byly opět překročeny neúměrnou rozpínávaností. Lákavým objektem zájmu se staly Uhry, kde vymřeli Arpádovci.

*Državy posledních Přemyslovců  
(stav kolem r. 1303)*



Přes nesouhlas některých členů své královské rady přistoupil Václav v roce 1301 na nabídku uherské koruny od části velmožů v čele s Matúšem Csákiem Trenčianským, ale vyslal do země svého syna Václava III., jenž zde byl také korunován (jako Ladislav V.). Protivníky Přemyslovců byli Anjouovci, kteří byli nadto vůdci propapežské (guelfské) strany v Itálii. Na jejich podporu vystoupil svým rozhodčím výrokem papež Bonifác VIII., který zpochybnil ve stupňujícím se sporu i Václavovo držení polské koruny. S Bonifácem uzavřel nečekaně spojenectví i římský král Albrecht Habsburský. Čechy se tak znovu ocitly v tíživé mezinárodní izolaci, z níž se Václav snažil hledat východisko v kontaktech s Francií Filipa IV. Sličného.

Ale již v roce 1304 musely české oddíly vyvést Václava III. z Uher zpět do Čech (odvezly také uherské korunovační klenoty) a zároveň v témže roce vpadlo do Království českého vojsko římského krále Albrechta Habsburského. Moravské pole se však neopakovalo, ani zrada šlechty, na jejíž opozičnost Albrecht spoléhal. Díky opatrné vojenské taktice českého velení odtáhlo říšské vojsko po marném obléhání Kutné Hory ze země poraženo.

V roce 1305 došlo k jednání o mír mezi vídeňským a pražským dvorem, během něhož Václav II. zemřel. Čechy v podstatě rezignovaly na zisky v říši a vzdaly se Pomořan, ale usilovaly o udržení jednoty jádra česko-polského soustátí. Tuto orientaci posílil sňatek Václava III. s Violou Těšínskou z dynastie Piastovců.

**Polsko-česká unie** mohla být dalším přínosem pro dotváření vyspělejších oblastí Evropy, jako dříve česko-rakouská. V Polsku kladně působily české státní vzory, hospodářská soustava, spojujícími silami byla opět obchodně spjata města a styky šlechty. Nezbytnou podmínkou dalšího vzestupu byla spoluúčasť polské šlechty na dvorské politice. K tomu by snad došlo za vlády mladého Václava III., zvláště když odboj v zemi, organizovaný Vladislavem Lokýtkem, neměl podporu ze strany dalších Piastovců. Václav soustředil rozsáhlé vojsko, ale ještě před začátkem výpravy byl za nevyjasněných okolností ve věku sedmnácti let zavražděn v létě 1306 na olomouckém hradě. Touto tragédií vymřel po meči rod Přemyslovců.

#### IV/3 Společnost, hospodářství a kultura

Monarchie posledních Přemyslovců představovala složitou soustavu rozličných sociálních sil, mezi nimiž se teprve dotvářely trvalé vazby. Obnova nezávislosti královské moci na šlechtě otevírala šanci nového rozvoje městům a klášterům: zároveň se však dokončovalo vytváření sítě hradů jako sídel šlechty vyšší (pánů) a prvních tvrzí jako sídel šlechty nižší (zemanů, vladků). Zemské právo a soudnictví zůstaly v rukou šlechty, ale také králov-



*Pražský groš Václava II., po r. 1300 (líc a rub)*

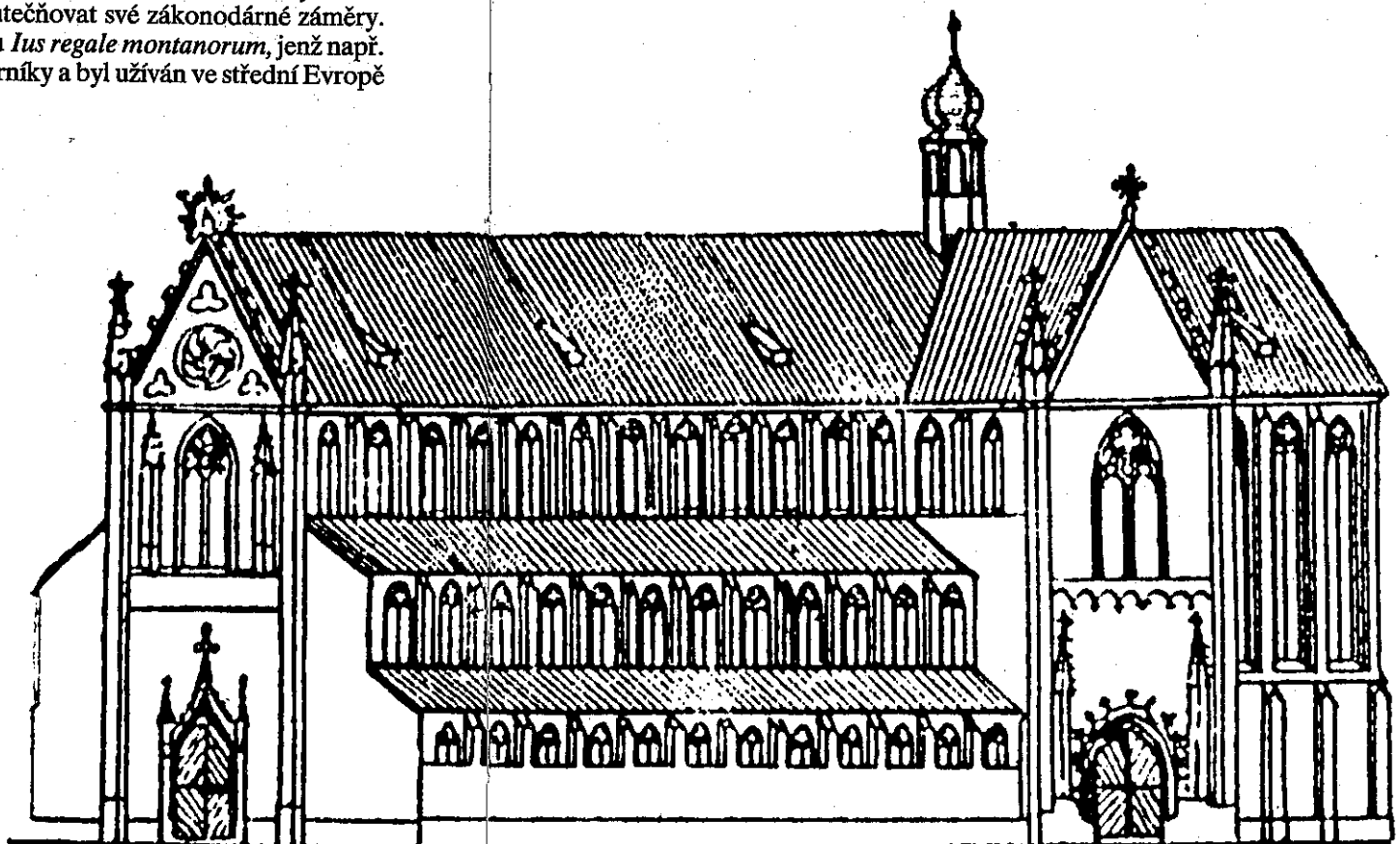
ská města si udržela svobodné postavení. Particiát, zapojený do finančnické státní, toužil po pozemkovém majetku a politické moci.

Václav II. se chtěl především vyhnout závislosti na svárlivých šlechtických uskupeních. Celkové řízení své politiky svěřoval zahraničním odborníkům, obvykle duchovním; jeho rádci byli biskupové Arnold Bamberský, Bernard Míšeňský a kancléř Petr z Aspeltu, pozdější biskup basilejský a arcibiskup mohučský. Nejvyšším poradním orgánem byla královská rada (Bavor ze Strakonice, Hynek z Dubé, Jindřich z Rožmberka a další velmožové). Reálným poměrům ve státě odpovídalo teoretické rozdělení královské svrchovanosti na dvě sféry – **dominium generale** (panství obecné – fakticky nad šlechtickými obcemi v Čechách a na Moravě) a **dominium speciale** (panství nad užším královským vlastnictvím, tvořeným hlavně městy a kláštery). **dominium speciale** bylo „královstvím“ v užším významu a Václav mohl v jeho rámci lépe uskutečňovat své zákonodárné záměry. Vydal horní zákoník pro Kutnou Horu *Ius regale montanorum*, jenž např. obsahoval i prvky sociální péče pro horníky a byl užíván ve střední Evropě i po další staletí.

Šlechta se ještě neproměňovala v klasický „stav“ a nebyla smluvním partnerem krále. Pokládala ho za „přirozeného pána“ a její sepětí s korunou bylo stále silné – vždyť právě prostřednictvím panovníka realizovala své společenské poslání. Měla zájem o silné vládce, od nich vyžadovala intenzivní činnost, zejména při udržování zemského míru. Neboť, jak uváděla kronika Dalimilova: *Kniežecí úrad jest v súdě seděti*.

Představy Václava a jeho církevních poradců o poslání královské moci byly ovšem značně vyšší. Král těžko snášel sebevědomí šlechty a svého nevlastního bratra Mikuláše zbavil vlády ve vévodství opavském. Ideovou oporou přemyslovských dynastických tradic a nároků byly zejména kláštery na Zbraslavi a sv. Jiří na Pražském hradě.

*Klášterní chrám  
ve Zbraslavi, 14. stol.  
(kresba nalezená r. 1850 v báni  
kostela v Hor. Mokropsech  
je jediným vyobrazením  
původního stavu kostela,  
v němž se nacházelo pohřebiště  
posledních Přemyslovců)*



Církevní instituce v českých zemích získávaly teprve v průběhu 13. století samostatnější postavení ve vztahu ke svým zakladatelům. Olomoucké biskupství se za biskupa Bruna stalo faktickým knížectvím v důsledku intenzivní kolonizace a vytvoření celé soustavy lenních statků. Rozmachem majetkové aktivity prochází i pražské biskupství, obsazované příslušníky panských rodů. Biskup Tobiáš z Bechyně (správněji z Benešova) vystupoval za bezvlády po roce 1278 jako představitel zemské šlechtické obce, podobně jako na počátku 14. století poslední pražský biskup Jan IV. z Dražic.

Na sklonku 13. století již bylo celé území českého státu kolonizováno a intenzivně hospodářsky využíváno. Některými statistickými ukazateli, zejména hustotou obyvatelstva a měst, se řadilo k nejpokročilejším regionům Evropy, jejich běžnému standardu se však teprve nyní blížilo. Výroba nedosahovala sice větší specializace a koncentrace, ale přesto se z českých zemí vyváželo zboží do zahraničí, zejména obilí a kovy.

Po „stříbrné horečce“, která zachvátila střední Evropu na konci 13. století s objevem bohatých žil rudy v Kutné Hoře, dal Václav II. nahradit mincovní soustavu kvalitnější měnou, stříbrnými **pražskými groši**. První byly raženy ve Vlašském dvoře v Kutné Hoře v roce 1300 (za pomoci italských odborníků) a staly se žádanou měnou i v okolních zemích.

Duchovní ovzduší českých zemí 2. poloviny 13. století má již poměrně náročný ráz. Prolínala se zde tvorba latinská, německá a česká, církevní i světská, ideově proudy motivané prostředím královským, šlechtickým či městským.

I když Václav II. neměl žádné školské vzdělání, měl živý zájem o soudobé vědění, o filozofii, právo, teologii. Pražský dvůr získával významné kodexy až z Pyrenejského poloostrova. Z králova okruhu vzešla také myšlenka na založení univerzity, která však dosud příliš předbíhala dobové možnosti. Václav II. také podporoval světské umění a je autorem několika německých písní, podobně jako někteří šlechtici. Na českém dvoře působili minnesängři Ulrich von Etzenbach a Heinrich von Meissen, zvaný Frauenlob. Objevuje se česká duchovní poezie, jako *Píseň ostrovská* ze 60. let 13. věku (není vyloučen původ ještě starší) nebo skladba *Vítaj králu všemohúci*.

Vedle dvorské poezie se rozvíjí především ve šlechtickém prostředí český psaná literatura, částečně čerpající ze starších zdrojů (např. heraldické pověsti). Tato díla aktuálněji reagují na otázky doby a zachycují dobové názory a životní zkušenosti. Válečnými výpravami z dob Přemysla II. a Václava II., zejména pak křížovými jízdami do Prus, byla inspirována staročeská *Alexandreida*, samostatná verze středověkého eposu o Alexandru Velikém. Dokládá kulturní vyhraněnost prostředí české šlechty, její hospodářské obtíže a hledá oporu pro šlechtu v panovníkovi. Šlechtické zakladatele z pomezí Čech a Moravy oslavují latinské *Letopisy žďárské*.

Pojetí nepřející šlechtě zase přináší latinská *Kronika zbraslavská*, kterou začal psát opat Ota jako oslavu zakladatele kláštera — krále Václava II. Některé její pohledy nekriticky převzalo i novověké dějepiscectví; impozantní dílo dokončil ve 14. století Petr Žitavský. V dvorském prostředí Jiřského kláštera, kde byly vychovávány mladé Přemyslovny, vznikl vzácně heraldicky zdobený a skvostně iluminovaný *Pasionál abatyše Kunhuty*.

Dále vznikaly písemné materiály právní, školní a účetní povahy. Vzdělanost je stále svázána s církví, ale proniká do ní již i světský živel, ve spojitosti s potřebami prvních městských či šlechtických kancelářů. Vedle latinských a německých svodů městského práva vzniká příručka českého zemského práva, tzv. *Rožmberská právní kniha*.

Gotické stavitelství prošlo mohutným rozmachem v souvislosti s výstavbou královských hradů a měst. K nejstarším raně gotickým stavbám z doby před a po polovině 13. století patří komplex Anežského kláštera s královským pohřebištěm nebo Staronová synagoga v Praze. I v evropském srovnání jsou výjimečné rozsáhlé pravidelné půdorysy Přemyslových městských lokací. Přední patricijské rody sídlily v Praze v domech s kamennými věžemi, jaké známe např. z říšského města Řezna.

Z církevní architektury se dodnes zachoval zejména pětিলodní chrám v Sedlci, stavby jihočeských klášterů (Zlatá Koruna, Vyšší Brod, dominikánský klášter v Budějovicích). Reprezentativní královskou stavbou byl hrad Bezděz; z řady městských hradů je zachovaný areál v Písku s velkou síní. Hrady šlechty měly nevelký rozsah a strohý charakter (obytná věž, opevnění, palác). K předním rezidencím však patřily Příběnice, Strakonice (spojen s johanitskou komendou), Rýzmburk, Jindřichův Hradec, Lichtenburk, Rožmberk.

Spolu s architekturou se rozvíjelo i sochařství a nástěnná malba. Mistrnými díly již vrcholné gotiky je např. Ukřížovaný z Jihlavy nebo Strakonická madona.